

Zilahy L. Ágnes

Egy föl-földobott kő...

Zilahy Lajos mint tehetséggondozó

1939. december 15-én, a *Kelet Népe* hasábjain jelent meg: „Zilahy Lajos író a Kitűnőek Iskolája létrehozásához 2 millió pengős adományával alapítványt hozott létre.” Publikációjában kifejtette, hogy Magyarországon hiányoznak a kitűnően felkészült, nyelveket beszélő, diplomáciai és társasági életben otthonosan mozgó szakemberek. Külföldi minták alapján ki kell építeni a népi tehetségek felkutatásának és támogatásának intézményét. A Kitűnőek Iskolája nem egy új egyetem alapítását célozta, hanem a „szétszórt” népi ifjú tehetségek egy fedél alá gyűjtését, képzését, a társadalmi fejlődés szolgálatába való állítását.

Legtöbben a Kitűnőek Iskoláját Zilahy Lajos írónak egy kudarcra ítélt próbálkozásaként emlegetik, mert vagy nem, vagy keveset hallottak erről a nagyszerű kezdeményezésről. Az előbbi megállapításra több szerző is utal, mivel 1942-ben az író rózsadombi, Áfonya út 3. szám alatti villáját bombatalálat érte, így ezzel a ténnyel végleges kudarcnak tekintették az író eredeti céljának megvalósulását.

Papp Rezső a *Tehetség* 1997/1. számában, saját pápai élménye alapján röviden ismertette a Kitűnőek Iskolája történetét, de más fontos körülményeket – mint például az eredeti intézményi cél folyamatos változása vagy a keretek szűkítése – nem vizsgált. Bánfai József a *Tehetség* 2017/4. számú tanulmányában sok, eredeti dokumentummal (forrásul szolgált többek között Siklósi János *Zilahy utolsó évei* című, 1986-os munkája) alátámasztható konkrétumot közöl az iskola-alapítás eredeti céljának folyamatos változásáról, az utolsó tudósítástól kronológiailag visszafelé haladva. Az ok-okozati összefüggéseket azonban nem taglalja. Jelen írásomban Zilahy Lajos kudarcra ítélt próbálkozásait szeretném feltárni, az ok-okozati korrelációkat felismerni, amit két szálon közelíték meg; ezek az eredeti cél folyamatos változása az általános céloktól az elitnevelésig, valamint a keretek szűkítésének körülményei a történelmi éra kontextusába helyezve.

ZILAHY L. ÁGNES író. Legutóbbi könyve: *Frászbácsi és más bajok* (mesék, 2022).

Az eredeti cél folyamatos változása az általános céloktól az elitnevelésig

Zilahy Lajos Nagyszalontán született – épp, mint Arany János – 1891. március 27-én. Apja Zilahy Lajos közjegyző, régi református család sarja volt, anyja pedig dunántúli földbirtokos családból származott. Apja 1905-ben meghalt, a család pedig vagyontalanná vált. Ahhoz, hogy tanulmányait tovább tudja folytatni, Nagyszalonta előjárói Bihar vármegye bizottsági tagjaihoz fordultak, hogy támogassák a Száraz Alapítványhoz benyújtott ösztöndíjkérelmüket. A sikeres pályázatnak köszönhetően 750 korona jutalomban részesítették a színjeles bizonyítványú diákot, így fejezhetette be a nyolcosztályos református főgimnáziumot Máramaroszigeten, és tanulhatott tovább a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol jogi doktorátust szerzett.

Az ösztöndíj elnyerése után személyes indíttatásból határozta el, hogy egy saját alapítványú kollégium létesítésével fogja támogatni a szegény, ám tehetséges fiatalok kibontakozását. 1939-ben adománya segítségével létrehozta a Kitűnőek Iskolája Alapítványt. Szándékáról élete során soha nem mondott le.

1942. február 3-án elhangzott, de csak a *Híd* (Zilahy folyóirata) október 1-jei számában közölt rádióelőadásában az író az államigazgatás megjavítását jelölte meg célul – több ízben hivatkozva Teleki Pál releváns gondolataira. Egy az egyetemekkel párhuzamosan működő intézményről volt szó, melynek a Kitűnőek Iskolája csak ideiglenes elnevezése lett volna. Ennek diákotthonában – kifejezetten Horthy Miklós kormányzó javaslatára – katonai fegyelmet kellett volna megkövetelni a hallgatóktól. A kormányzó indoka: „Fegyelmezés nélkül nincsen jellemfejlés.” Ebben a kontextusban az állami élet „vezérkari iskolájára” utaló „civil Ludovika” képének víziója körvonalazódott.

A *Híd* 1942. decemberi számában az író visszatekintett a kezdetekre: „Az első előadásom arról szólt, hogy kitűnő, tehetséges, erős jellemű, magas műveltségű ifjakat neveljünk, akik majd vezető helyeken fogják megoldani azokat a közigazgatási, műszaki, egészségpolitikai és egyéb feladatokat, amelyek a népek egyre erősebb ütemű versenyében a közeljövőben Magyarországra várnak.” Ugyanebben az írásban későbbi fejleményként az önálló alapítvánnyá történő alakulásról, „a magyar mérnökök elitképzésének” kidolgozásáról olvashatunk. A mérnökök előtt álló hatalmas műszaki feladatok között szó volt az Alföld alatt található rejtett kincsek felhasználásáról: földgázzal és melegvízzel, az egész Európát primőrökkel ellátó üvegházakról és a sikeres gyapottermesztési kísérletekről. Ezek a gondolatok a Teleki Pállal történő egyeztetés során merültek fel. A hangsúly egyértelműen a lehetőségek kiaknázásának anyagi következményei felé toldott. Írásában így érvelt a Zilahy: „De ha igaz, hogy nekünk meg lehet gazdagodnunk, akkor meg kell gazdagodnunk, s ezen a ponton válik a magyar jövő elsősorban műszaki feladatokká. Jöjjenek tehát a magyar mérnökök, mert szegény a népünk, szegény a középosztályunk – ők fognak minket gazdaggá tenni.”

Amikor kiderült, hogy az alapítványi forma sem megfelelő, Zilahy Lajos elfogadott egy, a terv megvalósítását a távoli, teljesen bizonytalan jövőbe kitoló megoldást: „Alakuljon meg egy olyan társaság, amely [...] mint önálló jogi személy akkor is fennállhat és működhet, ha nincs olyan vagyontárgyak birtokában, amelyekkel az Iskola teljes felépítését és önálló fenntartását mint végső feladatot belátható időn belül teljesítheti [...]” Így alakult meg a Bárdossy László által vezetett és prominens személyekből álló Magyar Nevelési Társaság. A formai korrekciók megtörténtek. Felvázolták a pedagógiai elképzelések, az Iskola építési tervrajzát, illetve a szervezeti és működési szabályzatát. A Kitérők Iskolája a „Magyar Nevelési Társaság műszaki intézete” néven szerepelt, ami már Bárdossy László (elődje Teleki Pál) és Zilahy, az utóbbi által megfogalmazott elitnevelési célját szolgálta. Az író így érvelt emellett: „Új és magasabb rendű, magyar öntudattal átítatott magyar ifjakat akarunk nevelni, akiknek meg kell adnunk a tehetségüknek méltó legmagasabb műveltség lehetőségét.”

1943-ban, a második világháború idején az író az épülő Iskolát hadiárvaházi célokra ajánlotta fel. Zilahy a *Híd* 1943. szeptember 15-ei számában a következőt írta *Béke és háború* című cikkében egy évvel a házat ért bombatámadás után: „Bornemissza Géza ipari miniszter azt mondta, hogy tavasszal kezdődik a munka.” 1944-ben a nyilashatalom átvétele után mégsem került sor az építkezésre.

1946-ban tudatosult az íróban, hogy a felszabadító orosz csapatok tulajdonképpen megszállókká váltak. Az őket kiszolgáló hatalomnak „szürke eminenciásokra van szüksége”, az elitnevelést nem támogatták. Zilahy többé nem látta biztosítottnak, hogy szabadon alkothasson. Rendkívül agilis személyiség volt hatalmas munkabírással. Úgy érezte, hogy a jelen helyzetben beszűkül a mozgástere, ami egy nyüzsgő, alkotó ember számára egyenlő a halállal. Úgy is fogalmazhatnánk, „nem lelte honját a hazában”. 1947-ben Amerikába emigrált családjával együtt, de soha nem mondott le az alapítványi iskola megvalósításáról. 1956-ban amerikai állampolgárságot kapott, és a Nemzetközi PEN Klubban az Amerikai Egyesült Államokat képviselte.

1971-ben az emigrációból hazatérni vágyó beteg és megtört író élete végén Szegeden találkozott Nemeskürty Istvánnal, akinek ismét felvetette a kérdést, de az újabb alapítvány – eredeti elképzelésének folytonosságaként – már egy kutatóintézet és egy hozzá kapcsolódó könyvtár létesítését célozta volna, amely Zilahy Áfonya utcai telkén épült volna fel. „Gondolod, hogy kiröhögne nek, ha megint előhozakodnék velem?” – kérdezte Nemeskürtytől. Ebben a formában a felvetés a megfáradt író pillanatnyi ötletének tekinthető.

Amikor Jugoszláviában az ottani magyar kiadó, a Fórum elhatározta Zilahy összes magyar művének kiadását, a szerző Amerikából Jugoszlávia magyar lakta területére költözött. Hosszú éveken át élt Újvidéken a hazatérés reményében. Ekkor már egy színművét itthon is játszották, és néhány könyvet szintén írt. Tervezte a hazaköltözését.

Jugoszlávia és Spanyolország úgyszólván saját írójának tekintette. És mégis, 1974. december 1-jén szinte teljesen magára hagyatva hunyt el egy újvidéki

szanatóriumban a már megöregedett, elszegényedett író. Kívánságára itthon, hazai földben helyezték végső nyugalomra. Sírja a Fiumei úton van. „Egy pár fekete cipő a szék alatt, sötét öltöny, télikabát, sál és kalap a fogason, egy kopott bőrrönd és egy még kopottabb, ócska írógép maradt utána a kórházban” – írja róla Fábrián Titusz a *Szép Szóban*.

A keretek szűkítésének körülményei a történelmi éra kontextusába helyezve

Zilahy Lajos a máramarosszigeti líceumban Száraz Zsigmond-ösztöndíjban részesült. Ezt tanárainak is köszönhette, akik korán felfigyeltek az okos, szorgalmas és tehetséges diákjukra. Franz Mönks professzor többtényezős tehetségmodellje – mely szerint „a család értéket ad, a tanár kaput nyit, a társak mint katalizátor hatnak” – mai szemmel tökéletesen érvényesült az író líceumi éve alatt, ami alkotói korszakára szintén nagy hatással volt. Nem érdemtelenül kapta az ösztöndíjat, mert egyesült benne a tehetség, a tudás és a kreativitás, amit aztán gazdag életművével bizonyított is. A két világháború között a magyar irodalom egyik legjelentősebb alakjává vált.

A közönségnek olyan – bírálói szerint – „félgiccseket” írt, mint például a *Halálós tavasz*. Harmincegy évesen nyolc nap alatt alkotta meg! Mi ez a maga nemében, ha nem zsenialitás? A regényt a korabeli fiatalok falták. De melyik író az, aki nem a közönségnek próbálna írni? (Az természetesen más kérdés, ezt befogadják-e, vagy sem.) Az 1939-es filmváltozat romantikus érzelmességével igazi hollywoodi típusú sláger, kasszasiker lett. A regény sokmillió példányszámban jelent meg szerte a világban; háromszor vitték vászonra, de egyik változat sem közelítette meg a Karády-Jávorféle verziót. Telt házzal játszották a Fórum, azaz a későbbi Puskin moziban. A színészpáros legjelentősebb filmjeit – a *Halálós tavaszt* és a *Valamit visz a víz* (1939) – a magyar filmgyártás nagy sikerként könyvelhette el itthon és a határon túl egyaránt.

A szerző tizenegy regényéből és színművéből készítettek filmet. Hetet Magyarországon, a többet francia, NSZK-s, olasz–spanyol, cseh–USA és jugoszláv–USA vállalkozásban. Pegazus néven filmvállalatot alapított, ahol *A szűz és a gödölye* (1941), illetve a *Tűzmadár* (1941) című műveiből forgatott filmet. Megannyi terve között szerepelt egy Krúdy-, valamint egy nagyszabású Kossuth-film forgatása is. Több mint tizenöt filmet forgatott.

De mást is írt! *A lélek kialszik*, *A fegyverek visszanéznek*, továbbá *A két fogoly* fontos, igazán színvonalas regények, mind bestsellerhez közelítők. Már említett művét, *A szűz és a gödölyét* műsorra tűzte az akkori Jókai Színház (Egri István, Bánki Zsuzsa és Csákányi László főszereplésével). 1923-ban a Nemzeti Színházban játszották *A hazajáró lélek* című darabját. 1924-ben *Süt a nap* című művét mutatták be – témáját az I. világháború utáni falusi életből merítette – a Nemzeti Színházban. Ezutóbbi elnyerte a MTA Vojnits-díját. Szintén említésre méltó

a *Zenebohócok* (Lavotta gyönyörű zenéjével játszották annak idején) és a *Fatornyok* – utóbbi miatt bujkálnia kellett, mert a II. világháború kitörése után következetesen fordult szembe a fasizmussal.

Publicistaként, 1940-től 1944-ig tulajdonosa és szerkesztője a *Híd* című képes hetilapnak. Munkatársul a kor jeles íróit nyerte meg, köztük Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót, Nagy Lajost, Tamási Áront, Jékely Zoltánt, Sinka Istvánt és még másokat. Több országos lapban is publikált. A *Pesti Napló*ba vezércikket írt, az Új időkben novellái jelentek meg, az *Apolló Kabarének* pedig egyfelvonásosokat, sanzonszövegeket készített. Am a cenzúra nem volt mindig kegyes az íróhoz, többször megkeserítette az életét. Engedélye nélkül politikai okok miatt kihúztak a regényeiből sorokat – így végül több lapnyi terjedelmet likvidáltak. Bart István erről így ír a *Népszabadság* hasábjain: „A *Dukay család* című regény-trilógiát (mely a magyar arisztokrácia társadalomrajza) az újvidéki Fórum adta ki a hatvanas-hetvenes években, az opus természetesen hazánkba is eljutott, csak hogy az engedélyezők későn kaptak észbe, hogy a mű végén »már jönnek az oroszok«. Úgyhogy az utólagos cenzúra eszközéhez folyamodtak: egyszerűen kivágták ezt a részt. Minden egyes példányból. Pengével.”

Pontosan egy évvel a villáját ért bombatalálat után, a *Híd* különszámaként, százezer példányban megjelent röpiratában közzétette ajándékozási nyilatkozatát (*Ami a romok alatt s ami a romok felett van* címmel). A röpiratban foglaltatott, hogy Bárczy Piroskával, feleségével együtt úgy határoztak, a „legszükségesebb életfenntartási ingóságok” és az írói jövedelem „szerény megélhetést” biztosító része kivételével, összes ingó és ingatlan vagyonukat [...] visszavonhatatlanul a magyar királyi kincstárnak adományozzák. A nagylelkű adományról értesülve a *New York Times* „A hét emberének” választotta Zilahyt. Az itthoni sajtó is több helyen méltatta az írot. De támadások is érték! Kodolányi János szerint például „az állam pénzéből akarja újraépíteni a villáját és kárpótolni magát”. Egy szélsőjobbos megnyilatkozás pedig így szólt: „kifúrja a fiát az örökségből”. Mondhatnánk erre: tessék tájékozódni, kedves „támadók”, mielőtt ilyen sorokat vetnek papírra! A valóság ugyanis merőben más.

A villáját ért bombatámadás után kilenc napra jelentette be Zilahy Lajos, hogy lemond minden vagyonáról az állam javára azzal a feltétellel, hogy ebből feláll a tehetséges, szegény gyerekek számára fenntartott Kitűnőek Iskolája. Dr. Markó István közjegyző rögzítette a feltételeit, és figyelmeztette, hogy mindez nemes cél, de gondoljon a gyermekére is. Így Mihály fiára testálták az új, főtí ingatlant – egy lakóházat gazdasági épülettel, valamint egy huszonöt holdas gyümölcsöst és szántót –, de az író kezelésében és haszonélvezetével. Továbbá mindezt megelőzőleg már 1933-ban a feleségével egyetértésben beszélgetett arról, hogy lemondanak vagyonukról, erről említést is tett 1938-ban készülő könyvében. Leírta, hogy a vagyont kollégiumi célra, az ifjúság nevelésére, szegény sorsú tanulók támogatására fordítják. Motivációját is megfogalmazta. (A Nagyszalontán kelt okirat hasonmását Kurucs Zsigmond tette közzé a *Honismeret* 2000. évi 4. számában.)

Az író 1939-ben 2 millió pengős adományával alapítványt hozott létre a Kítűnőek Iskolája megalapítására. 1940-ben a kormányzó személyesen közölte: „Most már van rá pénz, meglesz az iskola.” Egy millió pengőt ajánlott fel, amiből létrejött a Horthy Miklós Jubileumi Alapítvány. Horthy maga is támogatta a parasztok tehetséges gyerekeinek taníttatását, vezető pozícióba emelését. Végül a pénzt mégsem kapta meg Zilahy, valószínűleg a *Fatornyok* bemutatása miatt. (Megjegyzés: 1943-ban volt a Nemzeti Színházban a premier, ami hatalmas sikert aratott. 1944-ben ezzel zárták be a színházat, mert a szélsőjobboldali sajtó nekiment a darabnak németellenesség vádjával. Az író nem gondolta, hogy ezzel a színművel búcsúzik majd a magyar színpadtól.)

1942. szeptember 4-én éjszaka lehullottak az első bombák Magyarországra; Budapestet szovjet légitámadás érte. Az oroszok részéről valószínűleg egy teszt lehetett ez, mert messze volt még a front. Csapataik Sztálingrádért küzdöttek. Kapott bombát Kispest, a városmajori templom és a Rózsadomb is. Az egyik az író budai villáját érte. A Zilahy család pont vidéken tartózkodott, így nem osztoztak a földszinti bérlő két kislánya és nevelőjük halálában. Romokban hevert a villa és a gyönyörűen gondozott parkja. Az író szerette a növényeit, a fákat, a bokrokat. Sajátos kapcsolata volt velük, még nevet is adott nekik. A pusztítás borzasztó látványának lenyomatát, *Búcsú a fáktól* című versét a *Nyugat* utódja, a *Magyar Csillag* 1943. december 15-ei száma közölte. A költemény utolsó verszaka a remény hangján az elkészülő Iskola képének vágyálmát adja: „S e nagy fatemető helyén Hajnalban, / mikor ibolyásan kél a nap, / Tíz emelet ablaksorának fényeit Kelet felé nyilazva itt fog állni. / A dombtetőn az Épület.”

1943-ban A Kítűnőek Iskolájára vonatkozva, az állami kincstár köteleességét rögzítő meghagyásban a következő olvasható: „ezt a vagyont a magyar ifjúság magasabbrendű magyar és igaz értelemben vett keresztény szellemű nevelésére fordítsa. Közelebről meghatározva azon elvek alapján, amelyek a Kítűnőek Iskolájának gondolata körül egyrészt a magyar közvélemény, másrészt magyar szakférfiak elbírálása során kialakultak. Feltételül szabjuk, hogy az iskola egykori házunk telkén épüljön meg [...]” Ezzel a nyilatkozattal biztosította az író a Kítűnőek Iskolájához szükséges ingatlant, valamint a telepítéséhez és működtetéséhez szükséges összeg – konkrét tervek hiányában nem meghatározható – hányadát. A megvalósítandó intézmény munkájával kapcsolatban csupán általános elveket fogalmaztak meg. Az író és felesége csak nagyon korlátozott lehetőségeket tartottak fenn maguknak az ajándékozás visszavonását illetően. Ilyen eset lett volna, ha „a meghatározott cél a megajándékozott hibájából nem valósulna meg”, illetve a „történelmi események folyamán nem érhető el”. (Ez a kitétel három évtizeddel később hivatkozási alapként szolgált a nyilas hatalomátvétel utáni hosszú bujkálásra kényszerült író terveiben – mint arra Bánfai József is utal.)

Magyarország német megszállása után, a *Fatornyok* betiltását követően az író bujkálni kényszerült a nyilasok és a Gestapo elől. Egyik bújtatója Vantsa János zongorahangoló volt. (Leszármazottja, Vantsa Erika, aki az Egyesült Államokban

tartotta a kapcsolatot Piroskával, Zilahy özvegyével, illetve Lisa Graves-szel, a szerző hagyatékának gondozójával. Mivel azonban az irodalomhoz nem értett, keresett egy kiadót, s Piroksa asszony nevében a tulajdonosra, Giniger úrra bízta a Zilahy-jogokat.) 1945-től az író közéleti aktivitása megnőtt. A Magyar-Szovjet Művelődési (később Baráti) Társaság élén állt a szervezet elnökeként. A díszelnök Szent-Györgyi Albert volt; vele közösen szerkesztette az *Irodalom és Tudomány* című új folyóiratot. (Az irodalmi részben a szerző folytatásokban közölte *Ararát* című regényét.)

A *Szabadság* napilap megkeresése után ő írta meg a felszabadult magyar sajtó első vezércikkét. A szimbólumokért mindig is rajongó író egy mondatában utalt arra, hogy az óvóhelyről feljőve az egyik szakállas orosz katonában Jézust vélte látni. Kapta is a fenyegető leveleket erre. „Te rohadt kommunista, ezért meg fogsz lakolni!” 1946-ban kommunista propagandatevékenységre akarták rávenni a MTA-ba beszívargó kommunisták. Ezt követően lemondott elnöki feladatáról. Az orosz csapatokban először naivan a felszabadítókat látta, majd szomorúan tapasztalta, hogy tulajdonképpen hazánk megszállásáról van szó. A kommunista fordulatot követően feleségével és Mihály fiával 1947-ben az Egyesült Államokba emigrált. 1949-ben alkotóerejét egy időre megtörte egyetemista fia egy lövészbalesetben bekövetkezett, tragikus halála. Majd a regényírás mellett művei kiadásával, színpadra állításával, megfilmesítésével kezdett foglalkozni, így gyakran utazott külföldre. Az 1950-es évektől sokat tartózkodott Szabadkán.

1965-ben, a puhulni látszó Kádár-korszakban a Kardos György vezette Magvető Kiadó szerette volna megjelentetni *A dühödtt angyalt* és előzményregényét, a *Bíbor évszázadot*, amelyek New Yorkban láttak napvilágot angol nyelven. Aczél György felhatalmazásával Kardos többször is Újvidékre utazott, hogy tárgyaljon Zilahyval a magyar kiadásról – mindeközben a hazatelepülésre is szerette volna rávenni. 1972-ben Siklósi János, a *Népszava* főszerkesztője felkereste Szabadkán az írot. Sokat beszélgett vele életének jelentős eseményeiről, amit „epizódfüzetében” rögzített, majd 1986-ban *Zilahy Lajos utolsó évei* címmel jelentetett meg. Ebben a következő olvasható: „Ezzel akart még egyszer és utoljára a világ érdeklődésének középpontjába kerülni, és öregségére újra a régi Zilahy lenni.” Az író minden pénzét a *Halálos tavasz* újszerű, jugoszláv–spanyol koprodukciós forgatásába investálta abban a reményben, hogy az itt befolyt összeg egy részét az Iskola megvalósítására fordítja majd. Sajnos az 1972-es film csúfosan megbukott, régi álma – „Én nem kérek, hanem adni jöttem” – pedig szertefoszlott.

Végezetül lássuk, kaptam-e válaszokat az esszé elején feltett kérdésekre!

A Kitéző Iskola megvalósításának céljai folyamatosan változtak a II. világháború zűrzavaros évei miatt. Az Iskola alapításának eredeti célja, „a hátrányos helyzetű, de tehetséges ifjak összetételése” az író szociális érzékenységére utalt. Adni szeretett volna, a haza felemelkedését szolgálni. Ez a vonal végigkövethető a szerző egész életén át. 1939-ben a megvalósítás alapfeltételei még adva voltak alaptőke formájában, sőt az épület, azaz saját villája is rendelkezésre

állt az alapítványi intézmény működtetésére. Csupán az Iskola menedzselésére kért állami támogatást. Változás a célokban akkor következett be, amikor az Iskolának szánt épületet bombatámadás érte: ettől fogva a népi ifjú tehetségek felkarolásán, a Civil Ludovikán, a mérnökök képzésén és az elitnevelésen át a hadiársvázház koncepciójáig jutott a kezdeményezés – azaz a módosult elhatározást a háborús kényszerhelyzet szülte. Az író céljai közül változatlan maradt az adni akarás ténye, illetve az, hogy szolgálja „a haza felemelkedését”. Horthy kormányzóval és a miniszterekkel (Tiszával, Telekivel és Bornemisszával) történő koncepcionális változtatások sorából számomra a Teleki Pál-féle változat volt a legértékesebb, mert az akkori történelmi érában az szolgálta volna leginkább „a haza felemelkedését”.

1973-ban hazatérése előtt az „én nem kapni, hanem adni jöttem” szándéka foglalkoztatta: „Az Áfonya utcában olyan épületet építtetnék, ahol egy-egy évi időtartamra három nyugati és három keleti országból érkező természettudós élhetne, kutató ösztöndíjasként. Az épület mellett egy szép könyvtárat létesítenék.” A telken álló épületre nem tulajdonjogot, hanem csak lakhatási jogot szeretett volna kapni felesége és saját maga részére egészen a halálukig. Valószínű, hogy ha 1939-ben egy komplex programmal áll elő – és az alapítványi pénzhez egy kidolgozott, a mai normához hasonló pedagógiai-tehetségfejlesztő programot mellékel –, nagyobb esélye lett volna az Iskola tényleges elindítására. (Egy ilyen szabályos program részegységei a következők: képzési terv leírása, célcsoport megjelölése, tehetségfejlesztési módszertani terv; egyéni fejlesztési tervek összehasonlítása a tehetségfejlesztés témaköreihez összehangolva, hatásvizsgálat, az adott fejlesztési területhez végső szakemberek megnevezése, tehetségkutatás az azonosítás folyamatában alkalmazott eljárások feltüntetése; egyéni fejlesztési koncepciók, egyéni programtervek, pedagógusképzés, dologi kiadások részletezése évi és havi szintre lebontva.)

Mivel a Magyar Tehetséggondozó Társaság csak 1987-ben alakult meg, előtte kidolgozott tehetségfejlesztő programok sem léteztek. Viszont az akkori évek feltételeihez igazítva elkészített pedagógiai programmal megvalósítható lett volna az Iskola. A tehetségsegítés terén 1997-ben az Európai Tehetségsegítő Tanács (ECHA) indította el ezt a folyamatot. Hazánkban 1997-től volt lehetőség tehetségfejlesztői szakértő szakot végezni, és nemzetközi tehetségfejlesztői diplomát szerezni, amit jómagam is elvégeztem a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A Kitűnőek Iskolája ekkor még nem volt része a hazai tehetségfejlesztő szakirodalomnak.

Végezetül elmondhatom: a válaszokat megkaptam. Kirajzolódott előttem, hogy Zilahy Lajos írói és közéleti tevékenysége mellett milyen állhatatosan küzdött – sokak számára ismeretlen – fiatalkori álma megvalósításáért.

Zilahy életétűjtát „babérok” és kudarcok kísérték. Nem sikerült emelt fővel hazatérnie, sem az „én nem kérni, hanem adni jöttem” szándékát beváltania. Ellentmondásos személyiségnek tartották; az igazság azonban a részletekben keresendő. Jobbról és balról is támadták. Méltatlanul illették a következő jelzőkkel.

Itthon „lelki zsidó, amerikanizálódott értelmiségi”, míg az USA-ban „rohadt kommunista”. Tudomásom szerint nyugati tartózkodása alatt soha nem kritizálta a hazai eseményeket. Ezért így alaptalanul kerekedett Amerikában kommunista, itthon pedig reakciós híre.

Megítéléséről az „Oly korban éltem én e földön...” kezdetű Radnóti-vers jut eszembe. Sokszor igazságtalanul beletipiortak pusztán azért, mert hiányos információkkal rendelkeztek róla és tevékenységéről. Generációk nőttek fel úgy, hogy Zilahy Lajos munkásságát nem ismerhették (ugyanis tiltólistára került), amit méltatlannak tartok. Megpróbálták a feledés homályába süllyeszteni, mint Márait is.

Zilahy Lajos nem volt a mai értelemben vett „celeb”, de igencsak gazdag éltművet hagyott örökül. Olyan kitűnő, maradandó műveket adott nekünk, mint *A fegyverek visszanéznek*, *A lélek kialszik* vagy *A két fogoly*. Utóbbi regényével világsikert aratott. 1930-ban megkapta érte a Corvin-koszorút.

A név viselése nagy felelősséggel jár, még mindig tapadnak hozzá negatív jelzők. Örömmel tapasztaltam, hogy szülővárosában, Nagyszalontán szobrot állítottak emlékére. Büszkeséggel tölt el, hogy nagyrészt rehabilitálták a szerzőt – a Duna tévé például időnként vetíti a filmjeit. 2020-ban az Új Színház műsorára tűzte a *Fatornyokat*, amit 2023 tavaszán újra láthattak a nézők. A Kitűnőek Iskolája pedig – ezen esszé központi témája – az egyetemi képzésben a tehetségfejlesztő szakon a szakirodalom részévé vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antal Gábor: Meghalt Z. L. *Magyar Nemzet*, 1974. dec. 3.
- Bánfai József: „Én nem kérné, hanem adni jöttem”. *Tehetség*, 2017, 3. sz.
- Bárány Tamás: Egy író hazatért. *Élet és Irodalom*, 1975, 1. sz.
- Fábián Titusz: Lelki zsidó, rohadt kommunista, amerikanizálódó értelmiségi. *24.hu*, Kultúra, 2018. 05. 20.
- Horváthné Zilahy Ágnes: *Tehetségfejlesztés az elmélet és a gyakorlat tükrében*. Debreceni Egyetem, Bölcsésztudományi Kar Pedagógiai-Pszichológiai Tanszék, ECHA-Műhely, I. kötet 2000, 173.
- Köves József: A Dukayak sorsa. *4 Szép szó*, 2021. okt. 9.
- Kulcsár Zoltán: Zilahy Lajos szerepe a magyar film történetében. *Filmtudományi Szemle*, 1976, 1. sz.
- Nemeskürty István: Egy föl-földobott kő. In *A lélek nem aludt ki: Tisztelegés Zilahy Lajos születésének 100. évfordulóján*. Szerk. Bihari József. Szentendre, 1991, Pest megyei múzeumok igazg., 31-38.
- Siklósi János: *Zilahy Lajos utolsó évei*. Bp., 1986, Népszava Lap- és Könyvkiadó.